

УЧТИВОСТТА В БЪЛГАРСКОТО РЕЧЕВО ОБЩУВАНЕ

Стефка Александрова
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

POLITENESS IN BULGARIAN SPEECH COMMUNICATION

Stefka Aleksandrova
Shumen University “Episkop Konstantin Preslavski”

The study makes an attempt to provide a short definition of politeness. To confirm or reject the definition provided by the author, we subject the definition to verification by the expert evaluation method. Afterwards, as a form of re-verification, the data from the expert evaluation are subjected to mathematical and statistical processing by measuring Cronbach's alpha index.

Keywords: politeness, method of expert evaluation

„На всички е известно, че стойността на всяко нещо не зависи само от стойността на елемента, от който е съставено, и разходите, направени за изработването му, а и на нещо друго. Това друго се нарича в ястията „подправка“, в мебелите – политура, – на новата къща мазилката и боята, – на момата хубавите дрехи и разните белила, червила и парфюми, а на човека – учтивостта [...] Що е учтивост? Учтивостта е практикуване на уважението, което ние дължим на себе си и другите в частния живот, т.е. вниманието, щото другите да останат доволни от нас чрез думи и дела, които означават благоволения и почитания, и в отбягване на противното [...] не коства нищо, купува всичко, бих я сравнил със слънцето, което без да прави шум дава цвят на всички предмети“ (Танчовски/Tanchovski 1935: 4). Тези думи написва редовният учител А. М. Танчовски в предговора на издадената през далечната 1935 г. книга „Учтивост и възпитание“, в която помества събрани и преведени от френски и италиански текстове. Това служи само в подкрепа на твърдението, че учтивостта вълнува хората отдавна, а в последните години се наблюдава засилен научен интерес към проблематиката на учтивостта. Тя е необходим фактор за успешно и ефективно общуване, за създаване на

добър социален климат, неотменна част от културата на всеки човек, основно регулиращо средство на междуличностните връзки, т.е. „учтивостта пронизва цялата социокултурна система на дадено общество“ (Георгиева/Georgieva 1995: 7).

Изразяването на учтивост е предмет на редица изследвания в българската лингвистика, свързани с употребата на учтивите форми, индиректните речеве актове, обръщението, поздрава; в съпоставка с други езици и др. Изследователите разглеждат учтивостта от различни теоретични гледни точки – с оглед на нормативната граматика и езиковата култура (Андрейчин/Andreichin 1967, 1973, Пашов/Pashov 1978), с оглед на речевия етикет (Цанков/Tsankov 1994, Пантелеева/Panteleeva 1994, Стефанова/Stefanova 1997, Асенова/Asenova 2013), с оглед на социолингвистиката (Виденов/Videnov 1982, 1995), на социопрагматиката (Георгиева/Georgieva 1995) и на прагматиката (Ницолова/Nitsolova 1995, Георгиева/Georgieva 1999, Паскалев/Paskalev 2009, Славова/Slavova 2013, Павлова/Pavlova 2014, Джонова/Dzhonova 2014).

Съществен принос за интереса към учтивостта има теорията на П. Браун и С. Левинсън (вж. Brown, Levinson/Браун, Левинсън 1987), която, макар и критикувана, е определена като „най-влиятелния модел на учтивостта“ в съвременната лингвистика. В модела авторите гледат на учтивостта като „стратегия за запазване лицето на събеседника“ и това се основава на метафората на Гофман за лицето като маска, която се променя в зависимост от аудиторията и социалното взаимодействие и която служи за изпълнение на различни роли. Авторите определят понятието *face* като публичната представа, която всеки член на обществото се стреми да наложи за себе си (Brown, Levinson/Браун, Левинсън 1987: 61). Българските изследователи приемат и използват различно наименование на понятието *face*: лице (Хаджикотева/Hadzhikoteva (2005); Перянова/Peryanova (2010); Василева/Vasileva (2013); образ (Паскалев/Paskalev (2009); идентичност (Георгиев/Georgiev (2001); социален образ (Джонова/Dzhonova (2014); Славова/Slavova (2003); имидж (Георгиева/Georgieva (1995)). В изследването е предпочетен терминът *образ*.

П. Браун и С. Левинсън разглеждат публичната представа в два аспекта: позитивен образ (*positive face*) и негативен образ (*negative face*). Позитивният образ е желанието на всеки член на обществото да се представи в по-добра светлина пред събеседника, да направи по-добро впечатление и да си изгради по-добър имидж, да бъдат разбрани и одобрени желанията му. Негативният образ е желанието за свобода в действията и дистанция, правото на индивида да не бъде обезпокояван (Brown, Levinson/Браун, Левинсън 1987: 61 – 62). Съгласно модела на авторите в реални комуникативни ситуации съществуват действия, които застрашават образа – *Face Threatening Acts (FTAs)*. За да бъде компенсирана евентуално нанесена вреда върху образа на събеседника, се използват различни комуникативни стратегии, които авторите наричат учтивост (Brown, Levinson/Браун, Левинсън 1987: 74).

Като стратегия положителната учтивост има скъсяваща дистанцията роля, разбира се като проява на солидарност и приятелско отношение, взаимна ангажираност за осъществяване на комуникативна цел и се изразява чрез употреба на обръщения – лични имена, умалителни имена, поздравяване, използване на *ти* формата. Отрицателната учтивост увеличава дистанцията и се изразява най-ярко с изказване на извинения, с използване на официални апелативи и фамилни имена, на *Вие* формата, с ненамеса в личното пространство.

Един от изследователските методи в настоящото проучване на учтивостта е методът за експертна оценка, чрез който се дава възможност да се провери дали се потвърждава, или отхвърля предложеното в текста определение за учтивост. В качеството на експерти са подбрани 12 хабилитирани лица – седем професори и петима доценти, които водят обучение по различни дисциплини от професионално направление „Филология“ в следните университети: СУ „Св. Климент Охридски“, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, Икономически университет – Варна, Университет по архитектура, строителство и геодезия – София, Медицински университет „Проф. д-р Параскев Стоянов“ – Варна, РУ „Ангел Кънчев“, ШУ „Епископ Константин Преславски“. От тези лица осем са жени, а четирима – мъже. Средната възраст на мъжете е 67

години, а на жените – 61 години. Средна възраст на експертната група: 64 години.

Експертната оценка е направена с помощта на експертна карта, която включва авторска дефиниция и 6 айтема (структурни единици, характеристики на разглежданото явление).

От експертите се очаква да потвърдят или да отхвърлят предложената дефиниция за учтивост: „Под учтивост се разбира: стереотипен инструментариум от социално приети и културно специфични вербални и невербални средства, които осигуряват ефективни междуличностни взаимоотношения и спомагат за успешно прилагане на социално престижни стратегии в речевото общуване“.

Единадесет от експертите са приели дефиницията – $A_v = 0,906$; $SD = 0,278$ и $V = 31,39\%$. Двама от експертите са дали препоръки за оптимизиране на дефиницията, а именно: да се включи и ситуационната обвързаност на стратегиите, да се премахне пояснението „престижни“, отнасящо се към тях.

Данните от експертните карти са подложени на еднофакторен дисперсионен анализ ANOVA, с който се доказва подобие на мненията на експертите и между айтемите.

Таблица 1

	df	χ^2	$\chi^2_{\alpha(0,05)}$	Sig	Решение	
Между експертите	11	1,67	4,47	0,101	H_0	подобие
Между айтемите	8	1,11	2,63	0,283	H_0	подобие

$H_0 : \mu_1 = \mu_2$; $H_1 : \mu_1 \neq \mu_2$ (H_0 – равенство на средните; H_1 – различие)

Ако $\chi^2 < \chi^2_{af} \rightarrow H_0$; Ако $\chi^2 \geq \chi^2_{af} \rightarrow H_1$

От експертите се иска да оценят по четиристепенна рангова скала шест характеристики на учтивостта.

Най-високи оценки са получили 2 айтема с $A_v = 0,869$, представящи характеристиките на учтивостта, отнасящи се до *вербалните средства* – лексикални средства: обръщения, формули на

речевия етикет, частици; граматични средства: форми за лице, число и наклонение на глагола, лице и число на местоименията, както и до *механизмите за осигуряване на ефективни междуличностни взаимоотношения* – засвидетелстване на внимание към събеседника, регулиране на дистанцията в общуването, постигане на безконфликтни отношения.

Три от характеристиките: *стереотипен инструментариум* – универсална културна система, съвкупност от рутинни формули за предаване на тематични ситуации при общуването и конвенционални социокултурни норми на поведение; *социално приети средства* – средства, приети от обществото, за успешно комуникативно поведение при установяване, поддържане и приключване на контакта между събеседниците; *невербални средства* – кинемика, фонация, проксемика, тактилни, обонятелни и цивилизационни знаци, са поставени на второ място от експертите (Av – 0,813).

На трето място експертите поставят айтема, свързан с успешното прилагане на *социално престижни стратегии* – механизъм за постигане на определени комуникативни цели (Av – 0,785).

За проверка на надеждността им данните от експертната оценка са подложени на математико-статистическа обработка чрез измерване на *алфа-коэффициента на Кронбах* (Cronbach's alpha) – величината, която е средно значение на всички възможни коефициенти на надеждност при деление на инструмента на всички възможни половинки (средна интеркорелация).

Алфа на Кронбах може да приема значения в диапазона от 0 (пълно отсъствие на съгласуваност между пунктовете) до 1 (най-висока възможна съгласуваност).

Алфа на Кронбах може да се интерпретира като оценка на корелацията между тази скала и всички други скали със същия брой айтеми, извлечени лотарийно от всички възможни индикатори на измерваното свойство.

Алфа на Кронбах може да се разглежда и като корелация между измерения бал на изследвания по скалата и бала, който би се получил, ако има възможност да отговори на всички възможни въпроси, свързани с диагностиката на това свойство – т.нар. „*истинен*“ бал (Витанова/Vitanova, цит. по Бояджиева и кол./Boyadzhieva et al 2011: 136 – 138).

При изчисляването на алфа на Кронбах се получават следните параметри: общо за цялата скала: Alpha и Standardized item alpha, които са в диапазона 0 – 1. За всеки айтем (Item-total Statistics) се изчисляват 5 индекса, които позволяват да се оцени какво е поведението на айтема. От тях най-важните са:

Коригирана корелация на айтема със скалата (Corrected Item-Total Correlation). Преди изчислението ѝ от сумарния бал се отстранява дялът на съответния айтем. Ако корелацията е висока, айтемът измерва нещо по-общо от другите. Отрицателна корелация означава грешна насока на ключа за отговорите. Тогава той се променя и изследването се повтаря. Това се прави, докато се получи достатъчно високо положително ниво за всеки айтем.

Значение на алфа за скалата, когато от нея е отстранен даденият айтем (Alpha if Item Deleted). Това е критерий за модификация – ако алфа е много по-висока без този айтем, той се отстранява, тъй като е слабо свързан със скалата. В предложения модел отстраняването на някой от айтемите не води до промяна на коефициента на Кронбах, което доказва надеждността на експертната оценка и правилността на дефиницията (Иванов/Ivanov 2006: 205 – 209).

Таблица 2¹

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
0,642	0,656	6

Резултатите, представени в таблицата, показват, че коефициентът Алфа на Кронбах е най-висок – 0,652, за айтема *осигуряване на ефективни междуличностни взаимоотношения* – засвидетелстване на внимание към събеседника, регулиране на дистанцията в общуването, постигане на безконфликтни отношения. На второ място с 0,649 е айтемът, свързан с вербални средства – лексикални средства: обръщения, формули на речевия етикет, части-

¹ Използвани са таблици от изследване на Н. Витанова (вж. Н. Витанова, цит. по Бояджиева/Boyardzhieva 2011), като данните, включени в тях, са обобщават резултатите от личния ми експеримент.

ци; граматични средства: форми за лице, число и наклонение на глагола, лице и число на местоименията. С Алфа – 0,641 следва айтемът невербални средства – кинемика, фонация, проксемика, тактилни, обонятелни и цивилизационни знаци. Четвърти е айтемът стереотипен инструментариум – универсална културно специфична система, съвкупност от рутинни формули за предаване на тематични ситуации при общуването и конвенционални социокултурни норми на поведение с – 0,622. На пето място с 0,598 е айтемът социално приети средства – средства, приети от обществото за успешно комуникативно поведение при установяване, поддържане и приключване на контакта между събеседниците. С 0,596 е айтемът за успешно прилагане на социално престижни стратегии – механизъм на използването на езика за постигане на определени комуникативни цели.

Таблица 3

Item-Total Statistics

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Squared Multiple Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
1	19,50	10,27	0,395	0,787	0,622
2	19,33	9,69	0,491	0,950	0,598
3	19,08	11,17	0,246	0,675	0,649
4	19,08	10,99	0,309	0,562	0,641
5	19,38	10,33	0,277	0,924	0,652
6	19,25	10,02	0,532	0,930	0,596

Представените в таблицата резултати показват, че Алфа на Кронбах е висока – около 0,7, а теоретичната конструкция, подлагана на експертна проверка, е хомогенна и надеждна.

Приносът на настоящото изследване на фона на общата картина от проучвания в тази област е твърде малък, но може да се смята за съществен, доколкото дава теоретична дефиниция на учтивостта. Като универсална система, като съвкупност от рутинни формули за предаване на тематични ситуации при общуването и конвенционални социокултурни норми на поведение, като

ефективен междуличностен регулатор за хармонични взаимоотношения, учтивостта се „забелязва“ повече, когато липсва. Така че системното ѝ изучаване само ще помогне за комуникативната компетентност на потребителите на езика, за постигане на успешно комуникативно поведение при установяване, поддържане и приключване на контакта между събеседниците.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Brown, Levinson/Браун, Левинсън 1987:** Brown, P., S. Levinson. *Politeness: Some Universals in Language Use*. Cambridge University Press, 1987.
- Бояджиева/Boyadzhieva 2011:** Бояджиева, Н. (съст. и ред.) *Педагогическа ентелехия*. София: Ес Принт, 2011. [Boyadzhieva, N. (sast. i red.). *Pedagogicheska entelehiya*. Sofia: Es Print, 2011.]
- Георгиева/Georgieva 1995:** Георгиева, М. *Учтивостта в българския английски междинен език*. София: с/о Jusautor, 1995. [Georgieva, M. *Uchtivostta v balgarskiya angliiski mezhdinen ezik*. Sofia: с/о Jusautor, 1995.]
- Иванов/Ivanov 2006:** Иванов, И. *Педагогическа диагностика*. Шумен: УИ „Еп. Константин Преславски“, 2006. [Ivanov, I. *Pedagogicheska diagnostika*. Shumen: UI “Ер. Konstantin Preslavski“, 2006.]
- Танчовски/Tanchovski 1935:** Танчовски, А. *Учтивост и възпитание: Необходимо ръководство за всички граждани, а особено за учениците от прогимназии и гимназии в България*. Пловдив: Художник, 1935. [Tanchovski, A. *Uchtivost i vazpitanie: Neobhodimo rakovodstvo za vsichki grazhdani, a osobeno za uchenitsite ot progimnazii i gimnazii v Bulgaria*. Plovdiv: Hudozhnik, 1935.]